

Юрид. Лит., 1980. - 568 с.

5. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України: за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 15 серпня 1997 р. (М.М. Михеєнко, В.П. Шибіко, А.Я. Дубинський) / Відп. редактори В.Ф. Бойко, В.Г. Гончаренко. - К.: Юрінком Інтер, 1997. - 624 с.

6. Кримінальний процес України: Підручник / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко. - К.: Либідь, 1992 - 431 с.

7. Удалова Л.Д. Кримінальний процес України. Загальна частина: Підручник. - К.: Кондор, 2005. - 152 с.

8. Молдован В.В., Молдован А.В. Порівняльне кримінально-процесуальне право: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: навч. посібн. - К.: Юрінком Інтер, 1999. - 400 с. - Бібліогр.: с. 361-362.

9. Молдован А.В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: навч. посібн. - К.: Центр навчальної літератури, 2005. - 352 с.

10. Молдован А.В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США. 2-ге вид. Навч. посібн. - К.: Центр учбової літератури, 2005. - 352 с.

11. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: В 2 томах. - М.: "Наука", 1968. - Т. 1. - 470 с.

12. Тertiшник В.М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. - К.: Видавництво А.С.К., 2003. - 1056 с. - (Нормативні документи та коментарі)

13. А. Форостяний. Реалізація профілактичної функції слідчого шляхом виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину // Право України. - 2004. - № 7. - С. 129-132.

14. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій: навч. посібник. - К.: Істина, 2005. - 456 с.

15. Шибіко В. Деякі новели чинного КПК України потребують подальшого осмислення й удосконалення // Право України. - 2013. - № 11. - С. 104-109.

Смоков С.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального процесу
ОДУВС
Десятник А.А.
здобувач кафедри кримінального процесу
ОДУВС
Надійшла до редакції: 13.09.2014

УДК 343.12:343.985(477)

ПРО "НЕГЛАСНУ" СТАДІЮ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: У КОНТЕКСТІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЙОГО УЧАСНИКІВ

Тарасенко Р. В.

Стаття присвячена дослідженню кримінальної процесуальної природи провадження за оперативно-розшуковими справами, що заводяться на особу або групу осіб, які готують учинення злочину, у контексті питання забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. Проведений ґрунтовний аналіз провадження за оперативно-розшуковими справами на предмет володіння ознаками стадій кримінального процесу.

Ключові слова: учасник кримінального судочинства, заходи безпеки, стадія кримінального процесу, оперативно-розшукова справа.

Статья посвящена исследованию уголовной процессуальной природы производства по оперативно-розыскным делам, которые заводятся на лицо или группу лиц, которые готовят совершение преступления, в контексте вопроса обеспечения безопасности участников уголовного процесса. Проведён основательный анализ производства по оперативно-розыскным делам на предмет обладания признаками стадий уголовного процесса.

Ключевые слова: участник уголовного производства, меры безопасности, стадия уголовного процесса, оперативно-розыскное дело.

The article is devoted to the investigation of criminal procedural nature of production on operational and investigative matters that plant for a person or group of persons who prepare the offense in the context of the issue of ensuring the safety of the criminal process. Conducted a thorough analysis of the production on the operational-search for signs of possession for the stages of the criminal process.

Keywords: party of criminal proceedings, the security measures, the stage of the criminal process, the operational-search case.

У сучасних умовах протидії злочинності, корупції, терористичним і сепаратистським проявам проблема забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства є надзвичайно актуальною й потребує наукової розробки як з позиції кримінальної процесуальної науки, так і оперативно-розшукової. Комплексне дослідження цих питань вимагає чіткого визначення меж такої діяльності, органічно поєднаної з різними етапами кримінального провадження. Ці етапи в науково-практичній і навчальній літературі прийнято називати стадіями кримінального процесу, кожна з яких характеризується наявністю відповідного кола суб'єктів, насамперед учасників кримінального провадження з боку обвинувачення, та їхньою компетенцією.

Різнопланові питання стадій (етапів) кримінального процесу у своїх роботах досліджували такі відомі процесуалісти, як В.В. Вандишев, М.Х. Гельдібаєв, Ю.М. Грошевий, О.М. Дроздов, С.О. Кириченко, В.В. Назаров, Г.М. Омеляненко, Б.Г. Розовський та інші. Однак вченими та дослідниками недостатньо уваги приділено дослідженню провадження за оперативно-розшуковими справами, що заводяться на особу або групу осіб, які готують учинення злочину. Безперечно, це етап притягнення винних у вчиненні кримінально каранних дій до відповідальності, що передує досудовому розслідуванню. Відповідно до сфери наших наукових інтересів доцільно дослідити цю "негласну" стадію в контексті питання забезпечення безпеки учасників кримінального процесу.

Процес забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства за потреби може відбуватися на будь-

© Р.В. Тарасенко, 2014

якій зі стадій процесу: досудове розслідування; судове провадження в першій інстанції; судове провадження з перегляду судових рішень; виконання судових рішень. Проте це твердження не буде істинним, якщо ми не додамо наступний суттєвий нюанс. Діяльність щодо забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства дуже часто здійснюється ще до початку кримінального провадження та внесення інформації до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Так, згідно з нашим дослідженням у межах оперативно-розшукових справ вживаються заходи щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у проведенні оперативно-розшукових заходів і в майбутньому беруть участь у кримінальному процесі як свідки.

За даними опитування, що нами проводилося, 35,4 відсоткам наших респондентів доводилося приймати рішення про проведення заходів забезпечення безпеки в межах оперативно-розшукових справ щодо осіб, які беруть участь у проведенні оперативно-розшукових заходів. У ході опитування виявилось, що це переважно працівники підрозділів БНОН, БОЗ та КР МВС України. На питання про спрямованість заходів безпеки щодо зазначених вище осіб, респонденти відповіли наступним чином:

- 91 % здійснювали заходи безпеки, націлені на забезпечення конфіденційності відомостей про осіб, взятих під захист;

- 9 % здійснювали заходи, націлені на фізичний захист і фізичну недоторканність взятих під захист осіб, їхнього житла й майна.

Тобто емпіричні дані підтверджують, що на етапі провадження за ОРС оперативними підрозділами вирішується важливе кримінальне процесуальне завдання - охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. Окрім цього, під час оперативно-розшукової діяльності вирішуються питання щодо встановлення обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні відповідно до ст. 91 КПК України, а саме:

- здійснюється фіксація фактів протиправної діяльності, зокрема аудіовізуальної інформації;

- закріплення наявних фактичних даних, що відносяться до події злочину, причетності осіб, які розробляються, до підготовки або вчинення злочину;

- виявлення предметів злочину й інших речових доказів (документів тощо), вживання заходів щодо їхнього збереження та вилучення шляхом проведення слідчих (розшукових) дій;

- установа свідків злочинів, забезпечення їхньої участі в кримінальному провадженні та їхнього захисту;

- установа інших джерел, що містять докази, і засобів, за допомогою яких вони можуть бути зібрані;

- негласне отримання відбитків пальців рук і інших слідів, проведення криміналістичних та інших досліджень; вивчення можливості використання отриманих даних у кримінальному судочинстві;

- установа характеру й розміру збитку, заподіяного злочином, інших обставин, що мають значення для розслідування злочинів.

Вирішення зазначених вище завдань є характерною ознакою кримінальної процесуальної діяльності, здійснюваної в межах окремих стадій кримінального процесу. Для більш детального співвіднесення провадження за ОРС із кримінально процесуальною діяльністю доцільно звернутися до теорії кримінального процесу.

На думку високоповажних вчених Ю.М. Грошевого та О.М. Дроздова, кожна зі стадій є відносно самостійною частиною кримінального процесу та характеризується притаманними їй особливостями й разом з тим служить досягненню цілей і вирішенню загальних завдань кримінального судочинства [6, 16]. Тобто спільність завдань, властивих кримінальному судочинству, є основною ознакою при виділенні стадій кримінального процесу. Ці стадії тісно пов'язані між собою спільними для кримінального процесу принципами й завданнями, але водночас кожна з них протікає у формах, характерних тільки для неї.

На думку процесуалістів В.В. Назарова та Г.М. Омеляненка [8, 11-12], виділення певних частин кримінального процесу в стадії та відокремлення їх від інших ґрунтується на таких характерних ознаках:

1) наявність завдань, властивих певній частині процесу;

2) визначене коло суб'єктів, які здійснюють на певному етапі процесуальну діяльність;

3) своєрідність процесуальної форми, в якій здійснюється ця діяльність;

4) специфічний характер кримінально-процесуальних відносин;

5) наявність підсумкового процесуального акта, в якому фіксується рішення про перехід кримінальної справи в наступну стадію процесу або про завершення провадження її загалом.

Аналогічної думки дотримуються М.Х. Гельдібаєв і В.В. Вандишев [2, 13], визначаючи стадію кримінального процесу як відносно самостійну й необхідну для відповідної системи права його частину, що характеризується специфічними: цілями та завданнями, колом учасників, кримінальними процесуальними строками, діями й правовідносинами, рішеннями й документами.

Окрім цього, Ю.М. Грошевий і О.М. Дроздов, визначаючи систему кримінального процесу як раціональну та логічну, виділяють важливу її характерну ознаку: кожна попередня стадія створює необхідні передумови для успішного вирішення завдань наступної стадії [6, 20].

У межах нашого дослідження принципово важливо й доцільно визначити, чи володіє провадження за оперативно-розшуковими справами ознаками стадії кримінального процесу. Логічно це зробити стосовно кожної із зазначених вище ознак стадій.

1. Так, аналізуючи діяльність суб'єктів ОРД із забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у проведенні оперативно-розшукових заходів і в майбутньому - у кримінальному процесі, варто зазначити, що ці дії:

- є одним з основних завдань кримінального судочинства відповідно до ст. 2 КПК України, а саме: охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження;

- спрямовані на вирішення інших двох завдань кримінального судочинства: 1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; 2) забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування й судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу й щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Без сумнівів, що забезпечення безпеки осіб під час

провадження за оперативно-розшуковими справами створює необхідні передумови для успішного вирішення завдань наступних етапів кримінально-правового переслідування, але вже в межах конкретного кримінального провадження (справи).

2. Законом України “Про оперативно-розшукову діяльність” (ст. 5) і відомчими нормативними актами визначено коло суб’єктів, які вирішують завдання кримінального судочинства під час провадження за оперативно-розшуковими справами. Зокрема, таке коло суб’єктів визначено відповідними положеннями Наказу МВС України від 14.08.2012 р. № 700. Передбачено, що при веденні оперативним підрозділом оперативно-розшукової справи щодо осіб, стосовно яких є дані про участь у підготовці до вчинення злочину, підслідного слідчим органів внутрішніх справ, начальник оперативного підрозділу звертається до начальника слідчого підрозділу про закріплення за цією ОРС слідчого для забезпечення методичного супроводження її реалізації та надання практичної допомоги оперативному підрозділу [1, п. 3.1]. Начальник оперативного підрозділу з дотриманням режиму таємності надає слідчому необхідні матеріали ОРС для вивчення й надання за потреби рекомендацій щодо фіксації додаткових фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб і груп, які засвідчують наявність в їхніх діях ознак злочину. У подальшому матеріали ОРС розглядаються під час оперативної наради за участі начальників оперативного, слідчого підрозділів та працівників, які брали участь у їх підготовці, для визначення повноти зібраних матеріалів і наявності підстав для реєстрації в ЄРДР, реалізації матеріалів ОРС [1, п. 3.3].

Ці положення Наказу МВС України від 14.08.2012 р. № 700 дуже яскраво демонструють саме коло суб’єктів та вирішуваних цими суб’єктами кримінальні процесуальні завдання.

3. Під час провадження за оперативно-розшуковими справами додержується й своєрідність кримінальної процесуальної форми як порядку цієї діяльності. На сьогодні це прямо передбачено ч. 2 ст. 8 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”. Зокрема, прийняття рішення про проведення оперативно-розшукових заходів, подання й розгляд відповідних клопотань, проведення оперативно-розшукових заходів, фіксація та використання їх результатів, проведення цих заходів до постановлення ухвали слідчого судді та інші питання їх проведення регулюються згідно з положеннями глави 21 Кримінального процесуального кодексу України. Проведення оперативно-розшукових заходів, які тимчасово обмежують конституційні права громадян, реалізація інших окремих прав оперативних підрозділів також здійснюється згідно з положеннями КПК України (п.п. 2, 7-12, 14, 17 ч. 1 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”).

4. Провадженню за оперативно-розшуковими справами притаманний специфічний характер кримінальних процесуальних відносин. Зокрема, згідно з діючим законодавством і відомчими інструкціями оперативний підрозділ з метою проведення оперативно-розшукових заходів за дорученням, санкціонування оперативно-розшукових заходів, що проводяться за його ініціативою, має вступати в правовідносини зі слідчим, прокурором, слідчим суддею як суб’єктами кримінальної процесуальної діяльності.

Крім того, під час роботи за оперативно-розшуковими справами використовується специфічна для кримінальної

процесуальної діяльності термінологія. Наприклад, для заведення ОРС необхідно винести “постанову”, в якій зазначається місце й час її складання, посада особи, яка винесла постанову, її спеціальне звання, прізвище, підстави та мета заведення, анкетні дані особи або групи осіб, стосовно яких заводиться справа, відомі обставини злочинних намірів (готування до вчинення злочину), їх “кваліфікація” згідно з КК України. Тобто кваліфікація протиправних дій, проблеми якої прийнято розглядати в контексті діяльності судово-слідчих органів, здійснюється працівником оперативного підрозділу ще на початку оперативної розробки.

5. Провадженню за оперативно-розшуковими справами передбачає наявність підсумкового процедурного акта, в якому фіксується рішення про перехід матеріалів, отриманих у процесі документування, до наступної стадії процесу. Так, у разі встановлення фактичних даних про протиправні діяння, відповідальність за які передбачена КК України і які були виявлені під час проведення оперативно-розшукових заходів, працівник, який ініціював їх проведення, складає мотивований рапорт на ім’я керівника органу (підрозділу). У рапорті зазначаються встановлені ознаки злочину без розшифрування сил і засобів, за допомогою яких вони були виявлені. Рапорт погоджується керівником органу (підрозділу) або його заступником і надсилається до органу досудового розслідування разом з матеріалами, які підтверджують наявність зазначених даних. У разі початку кримінального провадження за результатами реалізації матеріалів ОРС стосовно особи або групи осіб проведення оперативно-розшукових заходів припиняється.

Внесення слідчим відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань за матеріалами ОРД є одночасно початковим актом стадії досудового розслідування та підсумковим актом документування, що засвідчує реалізацію зібраних матеріалів ОРД і долучається до оперативно-розшукової справи (долучаються витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань та інші матеріали, що утворилися під час службової переписки між оперативним підрозділом та органом досудового розслідування).

Звертаємо увагу на те, що матеріали ОРД, маючи кримінальну процесуальну форму, а тому будучи матеріалами кримінального провадження, переходять у наступну стадію - досудового розслідування! У такому сенсі провадження за оперативно-розшуковими справами можна цілком обґрунтовано називати “негласним кримінальним провадженням”.

На нашу думку, провадження за оперативно-розшуковими справами (оперативна розробка), беззаперечно, володіє всіма ознаками окремої стадії кримінального процесу, є складовою частиною кримінального процесу. Схожа думка висловлювалася ще у 2000 році відомими дослідниками Е.О. Дідоренком, С.О. Кириченком, Б.Г. Розовським, які, досліджуючи процесуальний статус ОРД у кримінальному судочинстві, зробили одноставний висновок: “Оперативно-розыскная деятельность по предотвращению, пресечению и раскрытию преступлений, изобличению виновных является составной частью уголовного судопроизводства и регламентируется нормами процессуального законодательства” [3, 90]. У своїй науковій доповіді ці фахівці стверджували, що “ОРД як форма дізнання є складовою частиною кримінального процесу” [4, 28], підкресливали, що таке визнання жодною мірою не призводить до зламу основоположних принципів

кримінального процесу в контексті його мети і завдань. У подальшому зазначені дослідники активно наголошували на необхідності подальшої процесуальної регламентації ОРД, результат чого ми можемо бачити сьогодні в чинному КПК України та інших нормативних актах.

Слід погодитися з думкою російського процесуаліста В.Н. Жигунова про те, що “по существу оперативную разработку можно представить как “негласное расследование” [5, 14]. Існування зазначеного терміну “негласне розслідування” історично обґрунтоване, адже традиційно застосовувалося [7, 18] щодо діяльності поліції (сискиних відділень) ще за часів Російської імперії.

Отже, досліджуючи питання стадій кримінального процесу, на яких може відбуватися забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, можна дійти наступних висновків. За ознаками вирішення завдань, властивих кримінальній процесуальній діяльності, кола суб'єктів, процесуальної форми, характеру процесуальних відносин, безальтернативності й неминучості переходу в іншу стадію (досудового розслідування) сама **система кримінального процесу має містити:**

- стадію провадження за оперативно-розшуковими справами (дослідчу стадію, стадію негласного кримінального провадження, стадію негласного розслідування), що охоплює діяльність від моменту заведення оперативно-розшукової справи на особу або групу осіб, які готують учинення злочину, до використання отриманих матеріалів ОРД як приводів і підстав для початку досудового розслідування (внесення інформації до ЄРДР).

Переконані, що зазначена стадія має бути ґрунтовно регламентована окремим розділом Кримінального процесуального кодексу, а не Законом України “Про оперативно-розшукову діяльність”. Саме КПК має визначити суб'єктів, строки, процесуальну форму відповідних документів, процедурні й інші питання “негласного провадження”, а також містити приводи та підстави вжиття окремих заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у проведенні негласних заходів, чи просто осіб, яким загрожує небезпека, і свідчення яких є незамінними та вкрай важливими для відправлення правосуддя.

Зазначене не означає, що ОРД загалом притаманні ознаки стадій кримінального процесу. Адже реалізація оперативним підрозділом функцій із “повсякденного” оперативного пошуку (виявлення осіб і фактів, які становлять оперативний інтерес), більшості завдань у сфері агентурної роботи, профілактичних функцій та інших елементів оперативно-розшукової діяльності, що існують поза межами ОРС, безпосередньо не спрямована на вирішення процесуальних завдань, не тягне за собою процесуальні наслідки та **не може бути визнано кримінальною процесуальною діяльністю.**

З урахуванням специфіки дослідження проблем забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства доцільно також виділити постпроцесуальну стадію, на якій продовжується дія процесуальних документів, спрямованих на забезпечення охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження після виконання судових рішень. Як свідчать результати опитування працівників СПСМ “Грифон”, часто трапляються випадки продовження заходів безпеки навіть після виконання судового рішення. За їхніми словами, найчастіше така ситуація обумовлена наступними причинами:

- реальна загроза безпеці учасника кримінального судочинства продовжує існувати й після притягнення винного до кримінальної відповідальності та відбуття ним

покарання внаслідок ряду причин (наявність спільників, організована злочинна діяльність тощо);

- такий процесуальний документ як постанова про забезпечення безпеки не відмінюється (скасовується) компетентною особою (слідчим, прокурором, суддею) після завершення процесу, тож правових підстав для припинення заходів безпеки працівники СПСМ “Грифон” не мають.

Проте навряд чи цей умовно виділений нами етап (постпроцесуальний) володіє всіма ознаками окремої стадії кримінального процесу.

Література

1. Наказ МВС України від 14.08.2012 р. № 700 “Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень”.

2. Гельдибаев М.Х. Уголовный процесс: Учебник для студентов вузов, обучающихся по юридическим специальностям / М.Х. Гельдибаев, В.В. Вандышев. 3-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2012. - 719 с.

3. Дидоренко Э.А. Процессуальный статус ОРД в уголовном судопроизводстве: Монография / Э.А. Дидоренко, С.А. Кириченко, Б.Г. Розовский. - Луганск: РИО ЛИВД, 2000. - 95 с.

4. Дідоренко Е.О. Процесуальна регламентація оперативно-розшукової діяльності потребує завершення: Наукова доповідь / Е.О. Дідоренко, С.О. Кириченко, Б.Г. Розовський - Луганськ: РВВ ЛІВС, 2002. - 32 с.

5. Жигунов В.Н. Расследование уголовных дел, возбуждаемых по материалам оперативной разработки по преступлениям в сфере производства и оборота алкогольной продукции. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук по спец. 12.00.09 / Жигунов Вадим Назарович. - М., 2004. - 24 с.

6. Кримінальний процес: Підручник / за ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної. - Х.: Право, 2010. - 608 с.

7. Макаричев М.В. Политический и уголовный сыск России в конце XIX - начале XX века (по материалам Нижегородской губернии): Дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Макаричев Михаил Викторович. - Саранск, 2003. - 258 с.

8. Назаров В.В. Кримінальний процес України: Навчальний посібник / В.В. Назаров, Г.М. Омеляненко. - К.: Атіка, 2008. - 584 с.

*Тарасенко Р.В.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу
організації наукової роботи
ОДУВС*

Надійшла до редакції: 11.09.2014